

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 6

Abrahámovo potomstvo

Základný verš:

(1Pt 2,9 SEkP) *Vy však ste vyvolený rod, kráľovské kňazstvo, jeho vlastný svätý národ, aby ste zvestovali veľké skutky toho, čo vás povolal z temnoty do svojho predivného svetla.*

Apoštol Peter rozširuje a aktualizuje starozákonnú myšlienku vyvoleného národa. Táto aktualizácia je založená na kameni, ktorý stavitelia zavrhlí (1Pt 2,7), na Kristovi Ježišovi. Verš 4 je dôležitý, pretože ukazuje na odlišný pohľad ľudí a odlišný pohľad Boha. Ľudia Krista zavrhlí, ako nepotrebný materiál. Boh si ho však vyvolil ako uholný kameň, na ktorom vybuduje svoj ľud (nový chrám). Podobne aj jednotliví veriaci môžu byť ľuďmi videní v nie dobrom svetle, no Boh ich vidí ako „vyvolený rod“, „kráľovské kňazstvo“, „svätý národ“, „ľud vlastníctva“. Všetky tieto tituly Božieho ľudu „sa zdajú byť úpravami titulov z Exodus 19,6, alebo z Iz 43,20-21, a preto išlo pôvodne o označenia Izraela ako Božieho ľudu. ... Použitím týchto titulov Peter výslovne vyjadruje svoj základ pre oslovovanie svojich nežidovských kresťanských čitateľov, ako by boli Židmi.“¹ Dôležité je však poznamenať, že nikde Peter nehovorí o „novom Izraeli a novom Božom ľude, akoby chcel vytlačiť židovskú komunitu“², Boží ľud je jeden, ale po Kristovom zmŕtvychvstaní a nanebovstúpení bol rozšírený na každého, kto vierou prijal Krista.

Genos „rod“ môže byť vo význame „príbuzenstvo, rodina, alebo národ“³, *eklekton* znamená „vyvolený, vybraný“, ale aj „výborný“⁴. Neboli však vyvolení preto, že boli výborní (alebo najlepší), ale pre svoju vyvolenosť sa stali výbornými. Peter teda veriacich v Krista prirovnáva k výbornej (vyvolenej) rodine, ktorej kvalitu však určuje len jeden člen rodiny – Kristus.

Podobne aj termín *basileion hierateuma* „kráľovské kňazstvo“ hovorí predovšetkým o kvalite Krista, až potom o kvalite kresťanov ako takých. „V súčasnej dobe je cirkev kráľovským kňazstvom spojeným s kráľovským kňazom, Ježišom Kristom.“⁵

Ďalší titul *ethnos hagion* „národ svätý“ upozorňuje na SZ Izrael, ktorý býva v gréckom preklade SZ (Septuaginta) často uvádzaný jednotným číslom *ethnos*, na rozdiel od množného čísla *ethné*, ktoré hovorí o zväčša pohanských národoch.

Posledný titul *laos eis peripoiesin* „ľud (určený) k vlastníctvu“, alebo môžeme preložiť aj „ľud (určený) k nadobudnutiu“ alebo „ľud (určený) k záchrane“⁶. „Petrovo charakteristické použitie výrazu *εἰς* [k] v rôznych eschatologických výrazoch v 1,3-5 a najmä *εἰς σωτηρίαν* [k spáse]1,5 a 2,2, *περιποίησις* [udržanie, zachovanie, zachránenie] možno vierohodne chápať

¹ MICHAELS, J. R. Word Biblical Commentary: *1 Peter*. Vol. 49. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 644 s. ISBN 978-0-310-58835-1. str. 268.

² MICHAELS, J. R. Word Biblical Commentary: *1 Peter*. str. 268.

³ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 297.

⁴ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 419.

⁵ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9. str. 871.

⁶ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 987.

ako synonymum pre *σωτηρία* [spasenie] v zmysle budúcej alebo konečnej spásy.“⁷ To znamená, že by význam mohol znieť „svätý národ, ľud určený k spaseniu“. Všetky tieto tituly Božieho ľudu teda neukazujú na exkluzivitu ľudu ako takého, ale na exkluzívny vzťah, ktorý má k tomuto ľudu Boh, prostredníctvom Ježiša Krista.

Nedeľa: „Ja som tvoj štít“

(Dt 7,6-8 SEkP) *6Ved' ty si svätý ľud Hospodina, svojho Boha. Hospodin, tvoj Boh si ťa vyvolil, aby si bol jeho vlastným ľudom spomedzi všetkých národov, ktoré sú na povrchu zeme. 7Hospodin si vás zamiloval a vyvolil nie preto, že by ste boli početnejší než ostatné národy; ved' medzi všetkými národmi vás bolo najmenej. 8Hospodin vás vyviedol mocnou rukou a vykúpil z domova otroctva, z ruky faraóna, egyptského kráľa, preto, že vás miloval a že zachováva svoju prísahu, ktorou sa zaviazal vašim otcom.*

Toto je jeden zo starozmluvných textov, na ktorých stavia apoštol Peter svoje myšlienky v našom základnom texte, preto ich už nebudeme tak podrobne rozoberať. Opäť je tu poukázané na vzťah Boha k ľudu, ktorý je na iných princípoch, než bolo bežné. Obvykle sa výnimočnosť národa chápala v obrazoch kvantitatívnej kvality (početnosť, vojenská sila, rozloha podmaneného územia), Boh sa však pozerá na morálnu kvalitu, ktorá je však dovŕšovaná na základe vzťahu Hospodina k jeho ľudu. Vyvolenie Izraela v kontexte Dt 7 sa týka aj „oddelenia od morálnej nečistoty Kanaánov“⁸. No dôraz je kladený na Božiu milosť, pretože samotná vyvolenosť Izraela nie je ničím zaslúžená. „Boh si ich nevybral kvôli akejkoľvek inherentnej nadradenosti, ale preto, že ich miloval. Išlo o milosť. Od čias Abraháma je Božia láska vecou historickej skúsenosti Izraela.“⁹

Pondelok: „Tvojmu potomstvu dám túto zem“

(Gn 35,11-12 SEkP) *11a dodal: Som Boh Všemohúci. Plod' a množ sa! Z teba povstane národ, ba spoločenstvo národov. Aj králi vzídu z tvojich bedier. 12Zem, ktorú som dal Abrahámovi a Izákovi, dám aj tebe; dám ju aj tvojmu potomstvu.*

Tieto verše „sú paralelou ku Gn 17,1-8, takže požehnanie Abraháma prechádza teraz na Jakuba.“¹⁰ To znamená, že Jákob je pokračovateľom (dedičom) Abrahámovho požehnanie. „Takto sú tu zhrnuté všetky dlhoročné sľuby, ktoré dostal Jákob v rôznych obdobiach svojho života. Krátkodobé prísľuby ochrany a návratu do krajiny (28,15.20-21) sú už splnené, takže

---

⁷ MICHAELS, J. R. Word Biblical Commentary: *1 Peter*. str. 270.

⁸ MACARTHUR, John. Starý zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1. str. 243.

⁹ CHRISTENSEN, Duane. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 1,1 – 21,9*. Vol. 6A. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1105 s. ISBN 978-0-310-58841-2. str. 435.

¹⁰ DUBOVSKÝ, Peter. Komentár k Starému zákonu: *Genezis*. Trnava: Dobrá kniha, 2008. 828 s. ISBN 978-80-7141-626-5. str. 632.

ich nemá zmysel opakovať. Ale je tu nová funkcia; prísľub kráľovských potomkov sa tu dostáva Jákobovi po prvý krát, hoci taký prísľub bol už daný Abrahámovi (17,6.16).“¹¹

(Dt 28,1.15 SEkP) ***1Ak budeš naozaj počúvať hlas Hospodina, svojho Boha, zachovávať a uskutočňovať všetky jeho príkazy, ktoré ti dnes dávam, Hospodin, tvoj Boh, ťa vyvýši nad všetky národy zeme. ... 15Ak ale nebudeš poslúchať hlas Hospodina, svojho Boha, ani zachovávať a uskutočňovať všetky jeho príkazy a ustanovenia, ktoré ti dnes dávam, doľahnú na teba všetky tieto kliatby a budú ťa prenasledovať.***

v. 1: Prvý verš otvára sériu požehnaní (vv. 1-6), ktoré vyplývajú z poslušnosti zmluvného vzťahu medzi Izraelom a Hospodinom. V prvej časti verša je dôraz kladený na tri slovesá „počúvať“, „zachovávať“ a „uskutočňovať“. Prvé sloveso *šamoa tišma* je *figura aetimologica* doslova „počutím počuješ“, je to veľmi silný dôraz na počúvanie Hospodinovho hlasu. Božie slovo sa v starovekom Izraeli predčítavalo a ľudia s ním prichádzali do kontaktu najmä cez svoj sluch. „Naozaj počúvať“ je teda aktívne počutie, kedy Božie slovo absorbujeme svojimi ušami a stáva sa našou súčasťou. Nie je to počúvanie „jedným uchom dnu, druhým von. Ďalšie sloveso *š-m-r* „dôkladne opatrovať, dodržiavať, presne niečo konať“¹² spolu s *a-s-h* „činiť, jednať, robiť, vykonávať“¹³ ukazujú na následky „naozajstného počúvania“. Nestačí len počuť, ale podľa počutého aj konať. Nejedná sa tu však o legalizmus (zákonníctvo). „Ľudia si nemohli legálne ani osobne zaslúžiť Božiu dobrotu a požehnanie, ale ich trvalá túžba poslúchať Boha, uctievať ho a udržiavať s ním správny vzťah bola dôkazom pravej viery a lásky k nemu (porov. 6,5). Tiež to dokazovalo Božie milosrdné dielo v ich srdciach.“¹⁴

v. 15: Pätnástym veršom začína oddiel prekliatí (vv. 15-19), ktoré podobne ako predtým požehnanie začínajú podmienkovou vetou, je tu „podobnosť s inými starovekými zmluvami“¹⁵. Božie kliatby sú dôsledkom „nepočúvania Božieho hlasu“.

Utorok: Vernosť zmluvnej dohode

(Jer 11,8 SEkP) ***Oni však nepočúvali, ani nezbystrili sluch, ale každý kráčal v tvrdosti svojho zlého srdca. Splním na nich všetky slová tejto zmluvy, ktorú som im dal, aby ju zachovávali, ale nerobili tak.***

V časoch proroka Jeremiáša (bezprostredne pred Babylonským exilom), boli znovu a znovu oznamované dôsledky nepočúvania Hospodinovho hlasu. Babylonský exil bol vyústením tejto situácie, alebo tvrdohlavosti Božieho ľudu. Boh nečakal s trestom na prvú možnú príležitosť, naopak kontext nám zjavuje nesmiernu Božiu trpezlivosť so svojim

¹¹ WENHAM, G. J. Word Biblical Commentary: *Genesis 16-50*. vol. 2. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 890 s. ISBN 978-0-310-58586-2. str. 541.

¹² PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 171.

¹³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 126.

¹⁴ MACARTHUR, John. *Starý zákon: Komentár verš po verši*. str. 265.

¹⁵ CHRISTENSEN, Duane. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 21,10 – 34,12*. vol. 6B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 857 s. ISBN 978-0-310-58848-1. str. 382.

ľudom. „Verš 7 aktualizuje slová napomenutia a varovania týkajúce sa kliatby zmluvy; ako boli varovaní otcovia, tak boli upozornení aj obyvatelia Jeremiášových dní. Predkovia ani súčasná generácia Boha neposlúchali, namiesto toho oni nasledovali svoje tvrdé a zlé srdcia.“¹⁶ Fráza „kráčať v tvrdosti svojho zlého srdca“ hovorí o „bezbožnosti“ alebo „svojvôli“, tzn. že sa neriadili Božími nariadeniami, robili si čo chceli, nebrali ohľad na Boha.

Streda: Ostatok

(Iz 4,3 SEkP) *Kto zostane na Sione a kto prežije v Jeruzaleme, bude sa volať svätým. Všetci, čo sú zapísaní v Jeruzaleme pre život.*

„Kto zostane“ heb. *ha-nišar* dosl. „ten zostávajúci“, z tohto slovesa *š-a-r* je odvodený aj termín *šearít* „ostatok, pozostalý ľud“¹⁷. Svätosť je potrebné chápať na jednej strane v zmysle oddelenosti. Tento ostatok nenazýva svätým sám seba. Doslova preložené: „svätý bude volaný k nemu“, tzn. že je to Boh, kto ho volá svätým (oddeleným), pretože prežil niečo, čo väčšina neprežila. Termín ostatku sa teda viaže k Božej milosti, vôbec nie k exkluzivite alebo dokonalosti ostatku samotného.

„Všetci, čo sú zapísaní v Jeruzaleme pre život“ – je to fráza, ktorá sa podobá na niektoré myšlienky zo starého zákona v spojitosti s knihou života. Zmysel tejto vety „je viac ako len byť na žive. Znamená to Božiu ochranu a požehnanie. Pozostatkom je skupina vybraná k účasti na živote Božieho mesta.“¹⁸

(Mich 4,6-7 SEkP) *6V ten deň – znie výrok Hospodina – pozbieram, čo kríva, zhromaždím, čo je zahnané a s čím som zle nakladal. 7Z toho čo kríva urobím zvyšok a z toho čo je zahnané, mocný národ. Hospodin bude kraľovať nad nimi na vrchu Sion odteraz až na veky.*

Tento text hovorí o „ostatku“ („zvyšok“ podľa SEkP) ako o objekte Hospodinovej záchrany. „Boh sám sa hodlá v náprave stavu svojho ľudu angažovať ... zastane sa ponížovaných a odstrkovaných (4,6-7), teda vezme ich pod svoju ochranu a dá im tým najavo, že o nich vie a že má pre nich (majú) budúcnosť.“¹⁹ Opäť tu však vyznieva „nedokonalosť“ ostatku, je to ľud zahnaný, rozptýlený, krívajúci. Celú perikopu tvoria verše 6-8, ktoré sú akýmsi orákulom (alebo proroctvom) o záchrane ľudu. „Orákulom samotné hovorí o zhromaždení chromých a rozptýlených (oviec) Siona, ktorých zranil sám Jahve (v. 6). Potom Boh sľubuje, že zo zvyšku chromých, urobí mocný národ, nad ktorým bude vládnuť na Sione.“²⁰

¹⁶ CRAIGIE, P. C. KELLEY, Paige. DRINKARD, J. F. Word Biblical Commentary: *Jeremiah 1-25*. vol. 26. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 650 s. ISBN 978-0-310-58871-9. str. 312.

¹⁷ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 163.

¹⁸ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3. str. 301.

¹⁹ BENEŠ, Jiří. *Dvanáctka: Úvod do studia malých proroků*. Praha: Teologický seminář Církve adventistů s. d., 2006. 311 s. ISBN 80-903827-0-3. str. 165.

²⁰ SMITH, Ralph. Word Biblical Commentary: *Micah-Malachi*. vol. 32. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 544 s. ISBN 978-0-310-58838-2. str. 70.

(Sof 3,12-13 SEkP) ¹²*Ponechám uprostred teba úbohý a biedny ľud, bude hľadať útočisko v Hospodinovom mene.* ¹³*Zvyšok Izraela sa nebude dopúšťať nepravosti, ani hovoriť lož; v ich ústach nebude ľsti. Budú sa pásať a odpočívajú, a nik ich nevyplaší.*

Zvyšok Izraela je charakterizovaný ako „úbohý a biedny ľud“, ktorý však v rukách Hospodinových prechádza premenou. Jiří BENEŠ charakterizuje ostatok nasledovne:

Zvyšok Izraela, doslova ostatok, pozostatok je to, čo uniklo skaze, čo prežilo. Môže mať zo svojej podstaty dvojakú funkciu. Môže byť hrozbou: nezostane nič než ostatok, malý zvyšok; ale môže byť tiež prisľúbením: napriek prítomnosti Hospodinových súdov nebude s Izraelom ešte koniec, zostane ostatok ako počiatok a jadro nového ustanovenia Hospodinovho ľudu.²¹

SMITH vidí presah nad etnický Izrael. K ostatku Izraela patrí každý, kto zo svojej neutešenej situácie hľadá útočisko v Hospodinovom mene. V tomto prípade sa to môže vzťahovať na každého, kto hľadá nádej u Hospodina.

Trinásty verš hovorí o novej charakteristike tohto zvyšku, ktorá je definovaná inou kvalitou. Podľa SMITHA je tu možná odpoveď na príbeh o Babylonskej veži (Gn 11), kde ľudstvo bolo rozptýlené, pretože došlo k zmeteniu jazyka. „Mojí rozptýlení by sa mohli vzťahovať na rozptýlených Izraelitov, alebo na rozptýlené národy (Gn 11). Pravdepodobne to druhé.“²² Každopádne je to Hospodin, ktorý pozbiera to čo bolo rozptýlené a dáva dar jazyka, ktorý sa neprejavuje kvantitou, ale kvalitou.

Prorok vyhlasuje kvalitu nového Božieho ľudu, ktorá bude demonštrovaná rečou (nejednaním) a stavom (jednaním). Premenená reč zasahuje aj jednanie Božieho ľudu, ktorý nebude schopný činiť bezprávie a nebude môcť klamať ani podvádzať. Následkom premeny jazyka je nový stav Božieho ľudu: pasú, ležia a nič ich neroztrásie. To neznamena, že sa z nich stanú povalači, ale odvážni pastieri, ktorí budú žiť v bezpečí. Vzhľadom k tomu, že pastier je opakom lovca aj roľníka, vyjadruje táto ich aktivita, že ich život bude životom starostlivosti o druhých.²³

Štvrtok: Duchovný Izrael

(Ga 3,26-29 SEkP) ²⁶*Lebo vierou ste všetci Božími synmi v Ježišovi Kristovi.* ²⁷*Ved' všetci, čo ste boli pokrstení v Krista, Krista ste si obliekli.* ²⁸*Nie je Žid, ani Grék, nie je ani otrok, ani slobodný, nie je muž a žena, lebo všetci ste jedno v Kristovi Ježišovi.* ²⁹*A ak ste Kristovi, ste Abrahámov potomstvo a podľa prisľúbenia dedičia.*

v. 26: Prvým slovom tohto verša v jeho pôvodnom gréckom znení je *pantes* „všetci“. Pavol teda v tejto pasáži od začiatku dáva dôraz na univerzálnosť synovstva. Prostredníctvom viery je ktokoľvek - Žid, Grék, otrok, slobodný, muž žena (v. 28) – dedičom Abrahámových prisľúbení (v. 29). „Skrze vieru, v Kristovi Ježišovi“ – viera je tu práve v spojitosti s osobou

²¹ BENEŠ, Jiří. Dvanáctka: *Úvod do studia malých proroků*. str. 240.

²² SMITH, Ralph. Word Biblical Commentary: *Micah-Malachi*. str. 201.

²³ BENEŠ, Jiří. Dvanáctka: *Úvod do studia malých proroků*. str. 243.

Krista. „Byť v Kristovi je pre Pavla spoločenstvo s Kristom v najintímnejšom vzťahu, aký si možno predstaviť, bez toho, aby niekedy došlo k deštrukcii alebo minimalizácii – ale iba k zvyšovaniu – osobitostí buď kresťanovej alebo Kristovej osobnosti.“²⁴ To znamená, že byť v Kristovi je prežívanie hlbokého osobného vzťahu s Kristom, pričom človek neprestáva byť sám sebou, nejde o splynutie osobností v nejakom mystickom význame. Tento hlboký vzťah s Kristom robí z človeka Božieho syna.

vv. 27-28: Je pravdepodobné, že verše 27 a 28 sú citácie ranokresťanskej krstnej liturgie, ktorými Pavol potvrdzoval svoj predchádzajúci výrok vo verši 26. Obrad krstu je verejným vyznaním viery (vzťahu) v Ježiša Krista. Byť pokrstený (ponorený) v Kristovi a obliecť si Krista sú paralelné výrazy, ktoré vystihujú hĺbku nového vzťahu, ktorý človek s Ježišom prežíva. „V liturgii by toto vyhlásenie [vv. 27 a 28] oznamovalo informácie novo krstným a hovorilo by im o ich eschatologickom stave pred Bohom v očakávaní posledného súdu a tiež ich informovať, ako tento stav ovplyvňuje, v skutočnosti mení ich spoločenské, kultúrne a náboženské sebapochopenie, ako aj ich zodpovednosti tu a teraz.“²⁵

V tomto smere treba chápať aj 28. verš. „Tento verš nepopiera skutočnosť, že medzi kresťanmi existujú rozdiely v otázke rasy, pohlavia a sociálneho postavenia, ale potvrdzuje, že dané rozdiely neznamenaajú nerovné duchovné postavenie pred Bohom.“²⁶

v. 29: Tento verš je Pavlov záver, ktorý vyplýva z predchádzajúcich výrokov. Je to jednoduché oznámenie, že dedičmi Abrahámových zaslúbení sa stávajú všetci (aj pohania), ktorí sa odovzdali Kristovi (viď Rim 4, kde Pavol dopodrobna rozoberá túto problematiku). „Po citovaní toho, čo sa javí ako ranokresťanské výroky (v. 26), plus ranokresťanská časť krstnej liturgie (vv. 27-28), nemusí Pavol uvádzať žiadne ďalšie argumenty. Evidentne cituje materiály, ktoré jeho konvertiti už poznajú, a tak mu stačí vyvodit' dôsledky, ktoré tieto materiály majú a uviesť svoj záver.“²⁷

Použité zdroje a literatúra

BENEŠ, Jiří. *Dvanáctka: Úvod do studia malých proroků*. Praha: Teologický seminář Církve adventistů s. d., 2006. 311 s. ISBN 80-903827-0-3.

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

CHRISTENSEN, Duane. *Word Biblical Commentary: Deuteronomy 1,1 – 21,9*. Vol. 6A. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1105 s. ISBN 978-0-310-58841-2.

---

²⁴ LONGENECKER, R. N. *Word Biblical Commentary: Galatians*. Vol. 41. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 731 s. ISBN 978-0-310-58633-3. str. 421.

²⁵ LONGENECKER, R. N. *Word Biblical Commentary: Galatians*. str. 423.

²⁶ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. str. 613.

²⁷ LONGENECKER, R. N. *Word Biblical Commentary: Galatians*. str. 427.

- CHRISTENSEN, Duane. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 21,10 – 34,12*. vol. 6B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 857 s. ISBN 978-0-310-58848-1.
- CRAIGIE, P. C. KELLEY, Paige. DRINKARD, J. F. Word Biblical Commentary: *Jeremiah 1-25*. vol. 26. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 650 s. ISBN 978-0-310-58871-9.
- DUBOVSKÝ, Peter. Komentár k Starému zákonu: *Genezis*. Trnava: Dobrá kniha, 2008. 828 s. ISBN 978-80-7141-626-5.
- LONGENECKER, R. N. Word Biblical Commentary: *Galatians*. Vol. 41. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 731 s. ISBN 978-0-310-58633-3.
- MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9.
- MACARTHUR, John. Starý zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1.
- MICHAELS, J. R. Word Biblical Commentary: *1 Peter*. Vol. 49. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 644 s. ISBN 978-0-310-58835-1.
- NESTLE-ALAND. Řecko Český Nový zákon: *Slovník novožákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.
- PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.
- PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.
- SMITH, Ralph. Word Biblical Commentary: *Micah-Malachi*. vol. 32. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 544 s. ISBN 978-0-310-58838-2.
- WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3.
- WENHAM, G. J. Word Biblical Commentary: *Genesis 16-50*. vol. 2. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 890 s. ISBN 978-0-310-58586-2.